

آموزش جغرافیا و هویت ملی

تحلیلی بر جایگاه هویت ملی در کتاب جغرافیای ایران، پایه دهم^۱

عباس عزیزان^۲

چکیده

هویت ملی از مفاهیم کلیدی در نظم بخشی به واحدهای سیاسی است که با کار ویژه‌های مهمی چون: ملت‌سازی، همبستگی و اتحاد ملی، زمینه‌های بقای یک موجودیت سیاسی (کشور) را فراهم می‌کند. از این رو، دولتمردان تلاش می‌کنند با ابزار و روش‌های مختلفی، زمینه‌های تقویت همبستگی ملی و در نتیجه قدرتمندی و بقای کشورشان را فراهم آورند. در این میان، نقش آموزش و پرورش به عنوان تنها نهاد رسمی که تربیت شهروندی را با ارایه عناصر آموزشی همچون محتوا و تصاویر کتاب‌های درسی و فضای فیزیکی آموزشی بر عهده دارد، در شناخت مولفه‌های هویت ملی بسیار حائز اهمیت است. یکی از کتاب‌های درسی که می‌تواند نقش بسیار مهمی در هویت و همبستگی ملی داشته باشد، جغرافیای پایه دهم است که با عنوان جغرافیای ایران به تمام دانش‌آموزان تدریس می‌شود. پژوهش حاضر با رویکرد تحلیل محتوا، تلاش کرده است محتوا و تصاویر این کتاب را در سال ۱۳۹۹-۱۴۰۰ مورد بررسی قرار دهد. نتایج نشان داد، از سه عنصر مهم هویت‌ساز، در این کتاب ۶۸۷ مورد (۸۴ درصد) به عنصر کشور و مؤلفه‌های آن؛ ۷۵ مورد (۹ درصد) به عنصر جمعیت و مؤلفه‌های آن و ۵۳ مورد (۷ درصد) نیز به عنصر حکومت و مؤلفه‌های آن پرداخته شده است. اما؛ هر چند عنوان کتاب «جغرافیای ایران» است، در این کتاب مهم، تنها به ذکر اسامی و ارایه تصاویر بسنده شده و هیچ تمرین، رفتار یا محتوایی مبنی بر هویت‌سازی و همبستگی ملی به ویژه در بُعد جمعیتی، فرهنگی و سیاسی در این کتاب وجود ندارد.

واژه‌های کلیدی: هویت ملی، همبستگی ملی، جغرافیا، ایران.

۱. مقدمه و بیان مسأله

کشور ایران با ۱۶۴۸۱۹۵ کیلومتر مربع به عنوان هفدهمین کشور وسیع دنیا، سرزمین گسترده‌ای است که تنوع و تفاوت‌های سرزمینی و فرهنگی، بیش از ۷۱ فرقه، نحله، مذهب، قوم و زبان، و ده‌ها چشم انداز متفاوت مکانی و زمین‌شناختی از جمله ویژگی‌های بارز آن محسوب می‌شود (رامشت و همکاران، ۱۳۹۵: ۵۷). این خصیصه با تأثیرگذاری بر سایر ویژگی‌های طبیعی و انسانی در ایران، هویت جغرافیایی و ملی این سرزمین را به وجود آورده است. به طوریکه امروزه جغرافیای ایران زمین، عامل ایجاد سازمان‌بندی فضایی بین مکان و مردم ساکن در آن شده و ضمن به رسمیت شناختن افتراق‌های ظاهری، پیوندی عمیق در سازمان فضایی آن به وجود آورده و ایران را به صورت یک واحد متشکل با هویت ملی مشخص تعریف کرده است (اقتباس از باباجمالی، ۱۳۹۳: ۱۷).

هویت ملی، مجموعه‌ای از عناصر و مولفه‌های مشترک یک ملت مستقل است که افراد ملت نسبت به آنها خود آگاهی یافته‌اند و به واسطه آنها به یکدیگر احساس تعلق می‌کنند؛ هویت ملی تولید و باز تفسیر دایمی الگوی ارزش‌ها، هنجارها، نهادها، خاطرات، اسطوره‌ها و سنت‌هایی است که میراث متمایز ملت‌ها را تشکیل می‌دهند و هویت افراد با آن الگو و میراث و با عناصر فرهنگی‌اش مشخص می‌شوند (رضایی کلانتری و همکاران، ۱۳۹۰: ۵۴). بنابراین، هویت ملی از عوامل اصلی پایداری، دوام و بقای نظام‌های سیاسی و اجتماعی است و تقویت و باز تولید هویت ملی در همه نظام‌های سیاسی به عنوان یکی از اهداف و حوزه‌های اصلی جامعه‌پذیری سیاسی مطرح می‌باشد.

با توجه به موقعیت ژئوپلیتیک^۱ و استراتژیک ایران در منطقه حساس غرب آسیا، برخورداری از منابع طبیعی و معدنی سرشار و همچنین موقعیت نسبی آن به سبب قرارگیری در جوار قدرت‌های بزرگ همچون بریتانیا در قرن نوزدهم و ابرقدرت شوروی در قرن بیستم، همواره مورد طمع و تاخت و تاز اقوام و دولت‌های مختلف بوده است. بنابراین، یکی از مسایل مهم در جغرافیای ایران، در طول تاریخ حفظ هویت ایرانی و همبستگی ملی در تقابل با فرهنگ‌ها و تمدن‌های دیگر بوده است. امروزه که پیشرفت‌های فناوری و گسترش ارتباطات جهانی و اثرات فضای مجازی که به زعم برخی صاحب نظران ارتباطات، به شکل‌گیری «دهکده جهانی» منجر شده است، مولفه‌های هویت ملی در ارتباط تنگاتنگ و نزدیکی با سایر تمدن‌ها و فرهنگ‌ها قرار داشته و از آنها تأثیر می‌پذیرند، این موضوع اهمیتی دوچندان یافته است. اهمیت موضوع زمانی دوچندان می‌شود که کشوری مستقل در سیستم جهانی، به دلایلی خود را در معرض تهاجم فرهنگی و هویتی احساس کند و این مسأله را به شهروندان خود انتقال داده و یا القاء نماید. از این رو تمایل روزافزون به بین‌المللی شدن و گسترش تعاملات جهانی از یک سو و ضرورت حفظ و پایداری ویژگی‌ها و مولفه‌های هویت ملی به یکی از موضوعات مهم دولتمردان در کشور ما تبدیل شده است.

بنابراین می‌توان گفت؛ امروزه هویت ملی به یکی از عناصر بسیار مهم در زندگی فردی و اجتماعی شهروندان تبدیل شده است که از عوامل و شرایط مختلفی تأثیر می‌پذیرد. اگر شکل‌گیری هویت فردی، جمعی و ملی را تحت تأثیر سه مرجع اصلی یعنی خانواده، مدرسه و جامعه بدانیم، بی‌تردید مؤثرترین و کارآمدترین حوزه تأثیرگذار بر هویت ملی، مدارس هستند که در غیاب ارتباطات مدنی گسترده در میان دانش‌آموزان و کاهش نسبی تأثیرپذیری آنها از خانواده، نقش مهمی در این زمینه ایفا می‌کنند. بنابراین، بی‌راه نخواهد بود اگر نقش مدرسه را در سنین نوجوانی و جوانی در قاعده هرم قرار دهیم و به تأثیرگذاری نقش مدرسه در هویت ملی افراد بپردازیم.

۱. Geopolitic

بنابراین، با فهم جایگاه مدرسه و نظام آموزشی، می‌توان ادعا کرد که یکی از عواملی که می‌تواند اثرات مثبتی بر هویت ملی داشته باشد و زمینه‌های اثرپذیری آن از تهاجم منفی فرهنگی و هویتی را به حداقل برساند، محتوای کتاب‌های درسی در نظام آموزش و پرورش کشور است. چرا که نظام‌های حاکمیتی می‌توانند با ارایه، القا و گاه تحمیل مولفه‌های هویت ملی از طریق برنامه‌ها و ارایه محتوای آموزشی، وحدت ملی را تقویت و زمینه‌های تقویت همبستگی ملی میان اقوام مختلف در جغرافیای ایران ایجاد کنند. به این صورت که با برانگیختن و جهت‌دادن به عواطف و احساسات افراد، شرایط مؤثری را برای جامعه‌پذیری و مهمتر از همه تثبیت الگوهای هویتی و ایجاد هویت ملی فراهم آورد. از همین رو برخی مسئولان، دستگاه تعلیم و تربیت را دستگاه انتقال فرهنگ می‌دانند که این امر در آن، از طریق برنامه‌ریزی درسی، فوق برنامه‌ها و تربیت نیروی انسانی محقق می‌شود (به نقل از: فانی وزیر آموزش و پرورش ۲۲ اردیبهشت ۱۳۹۴). همان طور که کوهن (۱۳۸۶) بیان می‌دارد، مدرسه تنها مکانی برای یادگیری مهارت‌هایی مانند حساب کردن نیست، بلکه مکانی است برای یادگرفتن میهن‌پرستی (فیاض و ایمانی‌قوشچی، ۱۳۸۹: ۳۱). با این استدلال مدرسه را باید یکی از مکان‌هایی دانست که در آن هویت ملی مشترک، زایش دوباره می‌یابد، کودکان آماده می‌شوند تا به عنوان یک شهروند دموکراتیک در آینده، نقش اساسی در جامعه خود ایفا کنند (فیاض و همکار به نقل از میلر^۱، ۱۳۸۶). یکی از کتاب‌های درسی که برای تمام دانش‌آموزان در سراسر کشور و تمام رشته‌ها ارایه شده کتاب جغرافیای ایران است که در پایه دهم و به همراه کتاب جغرافیای استان (مخصوص هر استان) آموزش داده می‌شود. پژوهش پیش رو تلاش کرده است با ارایه این سوال که: میزان توجه کتاب جغرافیای ایران (پایه دهم) به مولفه‌های هویت ملی به چه میزان است؟، به بررسی محتوای کتاب جغرافیای ایران بپردازد و مولفه‌های هویت ملی را از نظر میزان توجه این کتاب مورد بررسی و تحلیل قرار دهد.

۱.۱- مبانی نظری تحقیق

هویت ملی

واژه هویت از نظر لغوی به معنای هستی، وجود، ماهیت و سرشت است. این واژه را اولین بار اریکسون برای بیان مرحله‌ای از تحول جسمی و شخصیتی انسان که به هویت فردی معنا شده است، به کار برد و بعدها به تدریج وارد سایر حوزه‌های علوم انسانی گردید (میرمحمدی، ۱۳۸۳: ۸). «احمد اشرف» در تحلیل و تعریف هویت می‌نویسد: «هویت به معنی هستی و وجود است؛ چیزی که وسیله شناسایی فرد باشد؛ یعنی مجموعه خصایل فردی و خصوصیات رفتاری که از روی آن فرد به عنوان یک گروه اجتماعی شناخته شود و از دیگران متمایز گردد. هویت ملی و قومی از انواع هویت جمعی است و به معنای احساس همبستگی بزرگ ملی و قومی، آگاهی از آن، احساس وفاداری به آن و فداکاری در راه آن است. هویت ملی و قومی مانند هویت فردی جمعی در کشاکش تصور ما از دیگران شکل می‌گیرد، بنابراین خودآگاهی از «هستی ما» با آگاهی از «هستی دیگران» همراه است. «ما» و «بیگانگان» دو روی یک سکه‌اند و یکی بدون دیگری بی معنا است» (اشرف، ۱۳۸۳: ۱۳۴ و میرساردو و همکاران، ۱۳۸۷) و مهمترین کارکرد هویت، ایجاد پیوستگی و همانندی است. استاد شهید مرتضی مطهری در کتاب «خدمات متقابل ایران و اسلام» می‌نویسد: اگر هویت ملی را نوعی احساس بنامیم، تعریف آن عبارت خواهد بود از: «وجود احساس مشترک یا وجدان دسته جمعی در میان عده‌ای از انسان‌ها که یک واحد سیاسی یا ملت را می‌سازند» (مطهری، ۱۳۷۲: ۵۴). هویت ملی به معنای شناسایی و شناساندن است؛ یعنی انسان خود را برابر دیگری شناسایی می‌کند و بر همین اساس خود را به دیگران می‌شناساند (مجتهدزاده، ۱۳۸۴: ۱۲۹).

از نظر مانوئل کاستلز^۱، هویت فرآیند معناسازی بر اساس یک ویژگی فرهنگی یا مجموعه‌ای به هم پیوسته از ویژگی‌های فرهنگی که بر منابع معنایی دیگر اولویت داده می‌شود، به دست خودکنشگران و از رهگذر فرآیند فردیت بخشیدن ساخته می‌شود (حاجیانی و ایروانی، ۱۳۹۷: ۶ به نقل از کاستلز، ۱۳۸۰: ۲۲). در یک دسته‌بندی کلی می‌توان دو نوع هویت مشخص را عنوان کرد: یکی «هویت فردی» و دیگری «هویت جمعی»، هویت فردی بر اساس تعلق خانوادگی ارزیابی می‌شود؛ از این رو آنتونی گیدنز، هویت فردی را همان «خود» می‌داند که فرد آن را به عنوان بازتابی از زندگی نامه خود می‌پذیرد (فیاض و همکار، ۱۳۸۹: ۳۲). هویت جمعی یا اجتماعی نشأت گرفته از جایگاه و تعلق فرد به جامعه است و بر اساس جایگاه فرد در جامعه مشخص می‌شود. به این صورت که تصور، درک و ارزیابی فرد نسبت به خود از منظر دیگران بوده و در نتیجه آن، فرد نسبت به تعلق، جایگاه، ارزش و منزلت خود از نگاه دیگران آگاه می‌گردد (کارکنان نصرآبادی، ۱۳۸۴: ۷۶).

بالترین سطح هویت و هویت جمعی هویت ملی است که در حقیقت وابستگی و تعلق یک فرد به جامعه ملی مشخص می‌شود و از مهمترین، فراگیرترین و مشروع‌ترین سطح هویت در کلیه نظام‌های اجتماعی است. باید توجه داشت که هویت ملی مفهومی مربوط به قرون اخیر به ویژه پس از شکل‌گیری دولت ملت در قرن هجدهم است.

آنتونی اسمیت، هویت ملی را بازتولید و بازتغییر پایدار ارزش‌ها، نمادها، خاطرات، افسانه‌ها و سنت‌ها می‌داند که عناصر تمایز بخش هر ملتی هستند. بنابراین هویت ملی را عبارت از نوعی احساس تعلق فرهنگ محور، تمایز آفرین و تداوم بخش به یک ملت می‌داند که دولت و گفتمان‌های مسلط با بهره‌برداری از منابعی معین آن را به وجود آورده، حفظ و تعریف می‌کند (حاجیانی و ایروانی، پیشین). هر چند ممکن است برخی از این عناصر خاستگاه خارجی داشته باشند (قمری، ۱۳۸۴: ۶۲). به عبارتی، هویت ملی بخش ویژه‌ای از هویت است که ما به شناخت فرهنگی- سیاسی خودمان در قلمرو سرزمینی (کشور) دست می‌یابیم. بنابراین می‌توان گفت، هویت ملی، احساس وفاداری و تعلق به عناصر و نمادهای مشترکی چون ابعاد اجتماعی، تاریخی، جغرافیایی، سیاسی، دینی، فرهنگی و زبانی است (حافظنیا و همکاران، ۱۳۸۵: ۸). از این رو می‌توان گفت؛ هویت ملی از زمانی اهمیت یافته است که کشورها در قالب واحدهای مستقل سیاسی شکل گرفتند و افراد و گروه‌های انسانی خود را متعلق به یک ملت (دولت ملی) دانستند.

عناصر و مولفه‌های هویت ملی

تاکنون در بین اندیشمندان رشته‌های مختلف، تقسیم‌بندی‌های گوناگونی درباره عناصر و مولفه‌های هویت ملی صورت گرفته و هر کدام بسته به نگرش خود، عناصر و مؤلفه‌هایی را در این خصوص مهم دانسته‌اند. شناخت مؤلفه‌های هویت ملی به ما کمک می‌کند عناصر اصلی احساس مشترک داشتن را شناخته و برای افزایش انسجام اجتماعی به تقویت آنها پردازیم. برخی از اندیشمندان سنتی در علوم سیاسی، اجتماعی و جغرافیا عنصر ویژه‌ای از عناصر تشکیل دهنده هویت ملی را اصل دانسته‌اند؛ مثلاً برخی در جغرافیا بر «سرزمین مشترک» و «تاریخ مشترک»، در علوم اجتماعی بر «زبان مشترک» و «دین مشترک» و «در علوم سیاسی بر «ساختار سیاسی مشترک» و «ملت و ملیت» تکیه و تأکید داشته‌اند، در حالی که «هویت ملی» پدیده‌ای است مرکب از همه این عناصر و عناصر دیگر، همانند زبان، هنر و آداب و رسوم. به تعبیر دیگر، کسانی که با هم در سرزمین واحدی زندگی کرده‌اند، با هم احساس خوشبختی و شادمانی داشته‌اند، و با هم رنج برده‌اند و دارای تجارب یکسان و اهداف و آرمان‌های مشترک هستند و این همان چیزی است که می‌توان از آن با عنوان «هویت ملی» یاد کرد. در

۱. Manuel Castells

همین رابطه، میلر، پنج ویژگی یا پنج بُعد مهم در هویت ملی را اینگونه شرح می‌دهد: ۱. هویتی که بر اساس باور به سهیم بودن در ویژگی‌های مشترک استوار است؛ ۲. هویتی که بر اساس تداوم تاریخی بنا شده است؛ ۳. هویتی که پویا و فعال است و جلوه‌های گوناگونی از خود بروز داده است؛ ۴. هویتی که بر پیوند گروهی از مردم با مکان جغرافیایی خاص تأکید دارد؛ ۵. هویتی که دارای فرهنگی مشترک است (میلر، ۱۳۸۶: ۲۹).

میرحیدر، عوامل تشکیل دهنده ملیت و هویت ملی را فرهنگ و زبان، مذهب، آداب و رسوم اجتماعی، سرزمین مشترک، تاریخ مشترک و نژاد مشترک می‌داند (میرحیدر، ۱۳۸۵: ۱۲۷). رابرت دونشوز هویت ملی را مشروع‌ترین سطح هویت در تمام نظام‌های اجتماعی ذکر می‌کند که محصول تعامل چهار عنصر است: ۱. عوامل نخستین از قبیل زبان و ادبیات؛ ۲. عوامل تکوینی مانند دولت، ارتش مدرن و قانون اساسی؛ ۳. عوامل القایی مثل آموزش عالی؛ ۴. عوامل واکنشی مانند دفاع از سرزمین (علیخانی، ۱۳۸۶: ۱۵۶).

در دانش جغرافیای سیاسی

آموزش جغرافیا و هویت ملی

آموزش عبارت است از مجموعه تصمیمات و اقداماتی که یکی پس از دیگری اتخاذ می‌شود یا انجام می‌گیرد که هدف آن دستیابی هرچه بیشتر شاگردان به اهداف مشخص آموزشی است. بدین ترتیب، در هر فرصتی که فراگیر موضوعی را یاد بگیرد، ممکن است نوعی آموزش صورت پذیرد (افضل‌نیا، ۱۳۸۷: ۲). اگر بر اساس منشور بین‌المللی آموزش جغرافیا، مهمترین اهداف آموزش جغرافیا را: ضرورت آشنایی صحیح شهروندان با محیط زندگی، لزوم بهره‌برداری صحیح و حفاظت از محیط، پرورش حس مسئولیت و تربیت شهروندان مسئول و متعهد، احساس تعلق و هویت مکانی در دانش‌آموزان به عنوان آینده‌سازان جامعه، تقویت مهارت‌های زندگی فردی و اجتماعی در دانش‌آموزان، ایجاد روحیه قدردانی و قدرشناسی به ویژه تقویت روحیه سپاسگزاری از خالق یکتا و ... بدانیم (فلاحیان و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۵۷)؛ اهمیت و جایگاه این علم در آموزش و هویت بخشی به نوجوانان برای زندگی و حیات بهتر جامعه در آینده را ترسیم خواهیم کرد.

به عبارت دیگر، درس جغرافیا، به دلیل اهمیت نقش خاص آن در تبیین واقعیات جغرافیایی ایران و هویت بخشی به دانش‌آموزان به عنوان شهروندان مسئول و موثر در حال حاضر و در آینده جامعه، جایگاه و منزلت ویژه‌ای را دارا است و از این رو، فراگیران با رابطه عناصر جغرافیایی، ویژگی‌های فرهنگی و مولفه‌های مختلف آن در قالب مولفه‌های مذهبی، زبان و ارزش‌های مشترک، احساس تعلق، پیوستگی سرزمینی، وطن دوستی و ... خواهند نمود.

از همین روست که نظام‌های سیاسی از عوامل و ابزارهای متفاوتی برای هویت‌سازی مورد نظر خود استفاده می‌کنند و یکی از راه‌های شناخته شده و مهم، بهره‌گیری از نظام‌های آموزشی است. تا جاییکه این موضوع به شکل‌های گوناگون مورد توجه جامعه‌شناسان بوده است. ایمیل دورکیم از جامعه‌شناسانی است که به مسائل تربیتی توجه کرده است. از نظر وی آموزش و پرورش وسیله‌ای برای رسیدن به هدف است اما این جامعه است که هدف را تعیین می‌کند نه فرد. نقش آموزش و پرورش متناسب کردن فرد با جامعه است که این کار از طریق اجتماعی شدن صورت می‌گیرد (شارع‌پور، ۱۳۸۵: ۲۳).

۱-۲. روش تحقیق

در این تحقیق از روش تحلیل محتوا مبتنی بر رایانه آمار و ارقام استفاده شده است. این روش از جمله روش‌های توصیفی-تحقیقی در علوم انسانی و اجتماعی می‌باشد که از طریق آن پیام‌های موجود در یک متن، به طور نظام‌دار به صورت کمی توصیف می‌شود یعنی داده‌های کیفی را به کمی تبدیل می‌کنیم. نمونه آماری کتاب جغرافیای پایه دهم بوده که به شکل هدفمند (تمام شمار- محتوای کتاب) مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

در این پژوهش ابتدا عناصر تشکیل دهنده هویت ملی بر اساس کتاب جغرافیای سیاسی (میرحیدر و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۶)، در سه مقوله: «سرزمین، جمعیت و حکومت» دسته‌بندی شد و سپس این عناصر و مولفه‌های تشکیل دهنده آن، با توجه واحدهای تحلیل مربوط به متون درسی، استخراج و جدول‌بندی شده و با توجه به جداول و نمودارهای به دست آمده، تحلیل لازم صورت گرفته است.

جدول شماره ۱: عناصر و مولفه‌های هویت ملی

عناصر	مولفه
سرزمین	مرز، شکل کشور، موقعیت، نام کشور، پرچم، کوه، دریا، جنگل، رودخانه، اقلیم، استان، شهرستان و روستا
جمعیت	نژاد، دین، زبان، قومیت، اقوام، آداب و رسوم، فرهنگ، اسطوره‌ها، سمبل‌ها و نمادها
حکومت	تاریخ، قانون، قانون اساسی، مشارکت، دموکراسی، انتخابات، امنیت، قوای سه گانه

۲. یافته‌های تحقیق

با توجه به هدف پژوهش که بررسی عناصر هویت ملی و مولفه‌های تشکیل دهنده آن در کتاب جغرافیای ایران (پایه دهم) است، عناصر هویت ملی در سه مقوله اصلی: سرزمین، جمعیت و حکومت دسته‌بندی شد و سپس مولفه‌های هر یک به تفکیک در کتاب فوق مورد بررسی قرار گرفت. کتاب جغرافیای پایه دهم با عنوان جغرافیای ایران، با ۹۵ صفحه و ۱۰ درس برای آموزش مطالبی در خصوص جغرافیای ایران در نظر گرفته شده است. سه عنصر و مولفه‌های هر کدام، در کتاب جغرافیای دهم مورد بررسی قرار گرفت. پس از بررسی‌های لازم، فراوانی این عناصر و مولفه‌ها، به تفکیک دروس این کتاب در جدول ۲ فهرست گردید:

جدول شماره ۲: توزیع فراوانی عناصر و مولفه‌های هویت ملی در کتاب جغرافیای پایه دهم

عناصر	مولفه هویت ملی	درس اول	درس دوم	درس سوم	درس چهارم	درس پنجم	درس ششم	درس هفتم	درس هشتم	درس نهم	درس دهم	جمع
کشور	مرز	-	-	۶	۱۰	۶	-	۲	۷	-	۱	۳۲
	شکل و تصویر	۸	۶	۹	۱۸	۱۷	۱۲	۱۲	۷	۲۳	۲۸	۱۴۰
	موقعیت	-	-	۳	۷	۴	۵	۳	۱۴	۲	۲	۴۰
	نام کشور	-	-	۱۱	۱۵	۱۶	۱۳	۱۵	۱۴	۱۰	۴	۹۸
	پرچم	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	کوه، جنگل، دشت، بیابان	۲	-	۱	۱۳	۲۵	۵	۱	-	۳	۱	۵۱

۶۱	-	۴	۴	۳	۳۵	۴	۵	۶	-	-	دریا و دریاچه
۱۷	۲	۴	-	-	۱۰	-	-	-	-	۱	رودخانه
۴۷	۱۰	۵	-	۱	۴	۲۴	۱	۱	۱	-	اقلیم
۴۴	۱۴	۳	-	۴	۱۱	-	۱۰	۲	-	-	منابع معدنی و انرژی
۱۶۷	۱۱	۲۵	۱۶	۱۶	۳۴	۳۴	۱۵	۱	۵	-	استان، شهرستان، روستا
۶۸۷	۷۳	۷۹	۶۲	۵۷	۱۲۹	۱۳۰	۹۴	۴۰	۱۲	۱۱	جمع
۲	-	۲	-	-	-	-	-	-	-	-	دین
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	زبان
۷	-	۲	۲	۳	-	-	-	-	-	-	نژاد
۱۶	۳	۲	۹	۱	-	-	-	۱	-	-	اقوام
۱۴	۴	۳	-	۴	-	-	۳	-	-	-	آداب و رسوم
۱۹	۳	۵	-	۶	۳	-	۱	۱	-	-	فرهنگ
۱۷	۳	۳	۱	۲	-	-	۴	۲	-	۲	اسطوره، سمبل و نمادها
۷۵	۱۳	۱۷	۱۲	۱۶	۳	-	۸	۴	-	۲	جمع
۱۸	۳	۸	۳	۲	-	-	۱	۱	-	-	تاریخ
۲۳	۶	۸	۵	۶	-	-	-	-	-	-	قانون و قانون اساسی
۱	۱	-	-	-	-	-	-	-	-	-	مشارکت
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	دموکراسی
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	انتخابات
۲	۱	-	۱	-	-	-	-	-	-	-	قوای سه گانه
۹	۲	۲	-	۴	-	-	-	۱	-	-	امنیت
۱	-	-	-	-	-	-	-	۲	-	-	پیمان‌های منطقه‌ای و جهانی

جمع	-	-	۴	۱	-	-	۱۲	۷	۱۸	۱۱	۵۳
-----	---	---	---	---	---	---	----	---	----	----	----

بررسی انجام شده در کتاب و فراوانی بدست آمده از ۱۰ درس کتاب جغرافیای پایه دهم، حاکی از آن است که ۶۸۷ مورد به عنصر کشور و مولفه‌های تشکیل‌دهنده آن اختصاص یافته است. عنصر جمعیت و مؤلفه‌های آن با فراوانی ۷۵ در رتبه بعدی قرار دارد و ۵۳ مورد نیز به عنصر حکومت و مولفه‌های آن اشاره شده است که از این نظر این عنصر در جایگاه سوم قرار می‌گیرد. به عبارت دیگر از مجموع ۸۱۸ موردی که به سه عنصر کشور، جمعیت و حکومت و مولفه‌های آنها مربوط می‌باشد؛ در ۶۸۷ مورد یعنی ۸۴ درصد به عنصر کشور توجه شده است، همچنین در ۷۵ مورد یعنی ۹ درصد مطالبی از عنصر جمعیت آمده و در ۵۶ مورد حدود ۷ درصد عنصر حکومت مورد بحث قرار گرفته و یا مطالبی در خصوص آن آمده است.

جدول شماره ۵: توزیع فراوانی و درصد عنصر کشور و مولفه‌های آن در کتاب جغرافیای دهم

درس	اول	دوم	سوم	چهارم	پنجم	ششم	هفتم	هشتم	نهم	دهم	جمع
فراوانی	۱۱	۱۲	۴۰	۹۴	۱۳۰	۱۲۷	۵۷	۶۲	۷۹	۷۳	۶۸۷
درصد	۱/۶	۱/۷	۵/۸	۱۳/۸	۱۸/۹	۱۸/۵	۸/۳	۹/۱	۱۱/۵	۱۰/۶	۱۰۰

همانگونه که از جدول استنباط می‌شود، موضوع درس پنجم که آب و هوای ایران است؛ با در نظر گرفتن موضوع ایران و ویژگی‌های طبیعی آن و عناصر موثر در به وجود آوردن این ویژگی‌ها، مانند کوه‌ها، رودخانه‌ها و ... در درس پنجم این کتاب ۱۳۰ بار از عنصر کشور و مولفه‌های تشکیل‌دهنده آن صحبت شده است (بیشترین فراوانی). کمترین فراوانی در خصوص عنصر کشور و مولفه‌های آن، مربوط به درس اول است با عنوان کلیاتی از جغرافیا، که تنها ۱۱ بار در خصوص عنصر کشور صحبت شده است.

جدول شماره ۶: توزیع فراوانی و درصد مولفه‌های جمعیت در کتاب‌های درسی جغرافیا- پایه دهم

درس	اول	دوم	سوم	چهارم	پنجم	ششم	هفتم	هشتم	نهم	دهم	جمع
فراوانی	۲	-	۴	۸	-	۳	۱۶	۱۲	۱۷	۱۳	۷۵
درصد	۲/۷	-	۵/۴	۱۰/۷	-	۴	۲۱/۶	۱۶	۲۱/۸	۱۷/۵	۱۰۰

همانگونه که از نتایج بدست آمده در جدول مشاهده می‌شود، موضوع درس نهم سکونتگاه‌های شهری و روستایی است. بنابراین در درس نهم کتاب جغرافیا (پایه دهم)، ۱۷ بار از عنصر جمعیت و مولفه‌های تشکیل‌دهنده آن صحبت شده است (بیشترین فراوانی). کمترین فراوانی در خصوص عنصر جمعیت در این کتاب مربوط به درس دوم و پنجم است که هیچ بحثی در خصوص جمعیت به میان نیامده است.

جدول شماره ۷: توزیع فراوانی و درصد عنصر حکومت و مولفه‌های آن در کتاب جغرافیای دهم

درس	اول	دوم	سوم	چهارم	پنجم	ششم	هفتم	هشتم	نهم	دهم	جمع
فراوانی	-	-	۴	۱	-	-	۱۲	۷	۱۸	۱۱	۵۳
درصد	-	-	۷/۴	۱/۸	-	-	۲۲/۶	۱۳/۲	۳۴	۲۱	۱۰۰

عنوان درس هفتم این کتاب ویژگی‌های جمعیت ایران است. همانگونه که در جدول مشاهده می‌شود در درس نهم کتاب جغرافیا، ۱۸ بار از عنصر حکومت و مولفه‌های تشکیل دهنده آن صحبت شده است (بیشترین فراوانی با حدود ۳۴ درصد). کمترین فراوانی در خصوص عنصر حکومت در این کتاب مربوط به درس‌های اول، دوم، پنجم و ششم است که در خصوص این عنصر و مؤلفه‌های آن هیچ موردی ذکر و بحثی انجام نشده است.

۳. بحث و نتیجه‌گیری

امروزه مردم جهان در واحدهای جغرافیایی مستقلی به نام کشور زندگی می‌کنند. کشور واژه‌ای کهن در زبان فارسی است که هم اکنون به صورتی عمیق در ادبیات سیاسی، جغرافیایی، اقتصادی، حقوقی، اجتماعی و رسانه ای مورد استفاده قرار می‌گیرد. این واژه در برگزیده واحدهای سیاسی - جغرافیایی و هویتی مستقلی است که به صورت برجسته در تقسیم بندی جهان کنونی مشاهده می‌شوند و از سه عنصر ساختاری سرزمین، جمعیت (ملت) و حکومت تشکیل می‌شود. کشورها، با پدیده جغرافیایی به نام مرز از یکدیگر جدا شده‌اند. بنابراین امروزه هویت‌های جدا و متمایزی در واحدهای جغرافیایی سراسر جهان (کشورهای جهان) شکل گرفته است که عوامل مختلف جغرافیایی اعم از طبیعی، انسانی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در پیدایش این هویت، اثرگذاری شگرفی داشته‌اند. زیربنا و اساس واحدهای سرزمینی مستقل (کشور) همان سرزمین است که تمام پدیده‌های جغرافیایی و انسانی بر روی آن پیدا می‌شوند، تعامل می‌کنند و ادامه حیات و بقا می‌دهند. جمعیت، گروهی از مردم ساکن در فضای جغرافیایی در سرزمینی مستقل (کشور) هستند که بر اساس عوامل مختلف خود را یکپارچه و متحد و متعلق به یک سرزمین می‌دانند. حکومت‌ها نیز با حاکمیت سرزمینی و مرزهای به رسمیت شناخته شده بین‌المللی، چارچوبی برای فعالیت ملت‌ها (جمعیت) که در حقیقت حاملان فرهنگ و تمدن خاص خود هستند، پدید می‌آورند و به نمایندگی از آنها و کشور خود در صحنه جهانی نقش آفرینی می‌کنند.

کارکرد اصلی حکومت در هر کشور که توسط دولتمردان آن انجام می‌شود، در بُعد داخلی برقراری نظم و امنیت و تلاش برای حفظ و پیشبرد منافع یکایک شهروندان و در بُعد خارجی، پاسداری از تمامیت ارضی و استقلال کشور است. انجام این مهم بدون انسجام، وحدت و همبستگی ملی اگر ناممکن نباشد، بسیار سخت و دشوار خواهد بود. از این روست که نظام‌های سیاسی از عوامل و ابزارهای متفاوتی برای هویت‌سازی تقویت مبانی هویت‌ساز مورد نظر خود استفاده می‌کنند که یکی از راه‌های شناخته شده و مهم، بهره‌گیری از نظام‌های آموزشی است. نظام‌های آموزشی نیز با برنامه‌ارایه شده از سوی مسئولان و برنامه‌ریزان کلان‌کشوری، این مهم را در قالب محتوای کتاب‌های درسی و فعالیت‌های مربوط به آن به جامعه مخاطب یعنی دانش‌آموزان ارایه کرده و آموزش می‌دهند. در این میان درسی جغرافیا به واسطه تبیین واقعیات جغرافیایی و هویت بخشی به دانش‌آموزان به عنوان شهروندان مسئول و موثر در حال حاضر و در آینده، از جایگاه و اهمیت ویژه‌ای برخوردار شده است.

در کتاب درسی جغرافیای دهم، تقریباً در تمام دروس آن از عناصر و مولفه‌های هویت ملی در قالب محتوای درسی، مطالبی گنجانده شده است. اما نکته قابل توجه این است که در این کتاب که با عنوان جغرافیای ایران تدوین شده و باید علاوه بر اسامی و نمادهای هویتی، از عناصر فرهنگی و سیاسی موثر در هویت بخشی به افراد مطالب، تمرین‌ها و فعالیت‌هایی وجود داشته باشد، این مهم رعایت نشده و کتاب فاقد این موارد مهم و اساسی است. مطالبی که بدون شک می‌تواند نقش مهمتری در جلب توجه و عمق بخشیدن به هویت ملی دانش‌آموزان داشته باشد. در این کتاب ۶۸۷ مورد به عنصر کشور و مولفه‌های تشکیل‌دهنده آن اختصاص یافته است. عنصر جمعیت و مولفه‌های آن با فراوانی ۷۵ در رتبه بعدی قرار دارد و ۵۳ مورد نیز به عنصر حکومت و مولفه‌های آن اشاره شده است. شاید این ارقام به صورت کلی رضایت‌نسی را از مفهوم هویت و هویت ملی به مخاطب القاء نماید؛ اما نباید از این نکته غافل بود که تنها قرار دادن این عناصر و مولفه‌ها در قالب اسامی و تصاویر و یا فقط

مرور آنها توسط معلمان و دانش‌آموزان نمی‌تواند به هویت بخشی و ایجاد حس همبستگی ملی منجر شود (علیرغم اثربخشی آن). بدین معنی که برنامه‌ریزان آموزشی و همچنین معلمان باید تلاش کنند علاوه بر گنجاندن محتوایی مناسب شامل عناصر و مولفه‌های فرهنگی، سیاسی و اجتماعی، با بهره‌گیری از سیاست‌ها، ابزار مناسب و روش‌های تدریس اثربخش از جمله روش‌های فعال و گروهی، نمایش، اجرای پروژه‌های تحقیقی و تطبیقی کلاسی، در عمق بخشی این مفاهیم نزد دانش‌آموزان خود همت گمارند. بعلاوه می‌توانند با انجام تکالیف آموزشی مناسب از جمله بهره‌گیری از روش‌های مبتنی بر فناوری اطلاعات و ارتباطات و ارایه تکالیف به دانش‌آموزان در خصوص وجود این مولفه‌ها در شهر، ناحیه، محل زندگی و فرهنگ ملی و محلی خود و مصادیق آن، به نوعی وظیفه و رسالت خود را در معرفی عناصر و مولفه‌های هویت ملی ایرانیان و تعمیق بخشی آن انجام دهند.

از این رو؛

به مسئولان سیاسی کشور پیشنهاد می‌گردد، ضمن حمایت و همکاری‌های لازم، تعاملات نزدیک‌تر و بیشتری را با نظام آموزشی کشور داشته باشند تا زمینه‌های تقویت و تثبیت هویت ملی در میان نوجوانان و جوانان کارآمدتر پیگیری شود.

همچنین به مسئولان و برنامه‌ریزان آموزشی، به ویژه سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی پیشنهاد می‌شود در جهت غنی‌سازی محتوای کتاب‌های درسی جغرافیا، به تقویت عناصر و مؤلفه‌های هویت ملی، اهمیت دادن به تصاویر، نقشه‌ها و نمادهای ملی اهتمام بیشتری داشته باشند و برای تثبیت رفتارهای منبعث از این آموزش، فعالیت‌های عملی و میدانی بیشتری را در برنامه‌های آموزشی دانش‌آموزان برنامه‌ریزی کنند.

با توجه به جایگاه مهم و اثرگذار علم جغرافیا در هویت بخشی، انسجام و همبستگی ملی، از نخبگان، استادان و محققان این حوزه به ویژه جغرافیای سیاسی، در تألیف و تدوین کتاب‌های درسی بهره‌گیری شود و یا برای همکاری‌های نزدیک‌تر علمی و کارآمدی مفاهیم ارایه شده، کارگاه‌ها و برنامه‌های آموزشی در قالب فعالیت‌های ضمن خدمت برای همکاران آموزشی در نظر گرفته شود.

منابع

- احمدی، دلرام؛ احمدی، سیدعباس؛ فلاحیان، ناهید؛ ملک محمودی، نازیلا و ملک عباسی، منصور (۱۳۹۸). **جغرافیای ایران - پایه دهم**. تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- اشرف، احمد (۱۳۸۳). بحران هویت ملی و قومی در ایران. «ایران، هویت، ملیت و قومیت» گردآوری حمید احمدی. تهران، مؤسسه تحقیقات علوم انسانی. صص ۱۷۰-۱۳۳.
- افضل‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۷). «کودکان در هزاره سوم و نقش تلویزیون در یادگیری‌های اجتماعی»؛ **مجله رشد آموزش مشاور مدرسه**. فصل زمستان شماره دهم.
- باباجامی، فرهاد (۱۳۹۳). «آلومری تولید یخ و هویت مکانی زیستگاه‌های ایران مرکزی». **جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی**، سال ۲۵ شماره ۱ صص ۲۴-۱۲.
- حاجیانی، ابراهیم؛ ایروانی، زهرا (۱۳۹۷). «آینده پژوهشی هویت ملی ایران در افق زمانی ۱۴۰۷». **فصلنامه مطالعات ملی**، سال نوزدهم، شماره ۴. صص ۲۰-۳.
- حافظ‌نیا، محمدرضا؛ کاویانی‌راد، مراد؛ کریمی‌پور، یداله، طاهرخانی، مهدی (۱۳۸۵). «تأثیر جهانی‌شدن بر هویت ملی (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه‌های دولتی شهر تهران)». **فصلنامه ژئوپلیتیک**. سال دوم، شماه سوم و چهارم پاییز و زمستان. صص ۲۱-۱.
- رامشت، محمدحسین؛ محمودی، طیبه؛ انتظاری، مژگان؛ ولی، عباسعلی؛ ربانی، علی (۱۳۹۵). «هویت مکانی و نقش آن در تبلور هسته مدنی ایران». **فصلنامه پژوهش‌های ژئومورفولوژی کمی**، سال چهارم، شماره ۴ بهار. صص ۷۱-۵۶.

رضایی کلانتری، مرضیه؛ حسن‌زاده، رمضان؛ موسوی جعفرکلایی، سیدمحسن (۱۳۹۰)؛ «تأثیر مولفه‌های آموزش و پرورش در شکل‌گیری هویت ملی دانش‌آموزان». **فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی**، دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار، سال پنجم، شماره ۳، پاییز.

شارع‌پور، محمود (۱۳۸۵)؛ **جامعه‌شناسی آموزش و پرورش**. تهران: انتشارات سمت.
 علیخانی، علی‌اکبر (۱۳۸۶). **مبانی نظری هویت و بحران هویت**. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی.
 فانی، علی اصغر (۱۳۸۴). پایگاه اطلاع‌رسانی وزارت آموزش و پرورش. ۲۲ اردیبهشت.
 فلاحیان، ناهید، آرام، محمدباقر؛ نادری، مریم؛ احمدی، آمنه (۱۳۹۱)؛ **روش آموزش مطالعات اجتماعی**. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران، چاپ دوم.
 فیاض، ایراندخت؛ ایمانی‌قوشچی، فریبا (۱۳۸۹). «بررسی نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره متوسطه رشته‌های علوم انسانی، تجربی و ریاضی فیزیک در سال تحصیلی ۱۳۸۸-۸۹». **فصلنامه روان‌شناسی تربیتی**، شماره ۱۷، سال ششم. صص ۶۳-۲۹.

قمری، داریوش (۱۳۸۴). **همبستگی ملی در ایران**. تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
 کاستلز، مانوئل (۱۳۸۰). **جامعه شبکه‌ای**. جلد ۲. قدرت هویت. ترجمه افشین خاکباز، حسن چاوشیان، احد علیقلیان. تهران: ناشر طرح نو.

کارکنان نصرآبادی، محمد (۱۳۸۴). «جنگ و هویت ملی». **فصلنامه هویت ملی**، سال ششم، شماره ۲.
 مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۴)؛ **دموکراسی و هویت ایرانی**. سالنامه سیاسی و اقتصادی. اطلاعات سیاسی و اقتصادی، تهران.
 مطهری مرتضی (۱۳۷۲)؛ **خدمات متقابل اسلام و ایران**. تهران: صدرا، چاپ نوزدهم.
 میرحیدر، دره؛ حمیدی‌نیا، حسین (۱۳۸۵). «مقایسه جغرافیای سیاسی و روابط بین‌الملل از نظر روش‌شناسی و مفاهیم». **فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک**، سال دوم ش ۱، صص ۱-۴۱.

میرحیدر، دره (۱۳۸۵). **مبانی جغرافیای سیاسی**. تهران: انتشارات سمت.
 میرساردو، طاهره؛ کاوسی، اسماعیل؛ رمضان‌زاده، ابراهیم (۱۳۸۷). «بررسی عوامل اجتماعی - فرهنگی موثر بر بحران هویت جوانان». **پژوهشنامه علوم اجتماعی**، سال دوم، شماره اول، بهار صص ۱۰۰-۷۶.
 میرمحمدی، داود (۱۳۸۳). **گفتارهایی درباره هویت ملی**. تهران: موسسه مطالعات ملی، تمدن ایرانی.
 میلر، دیوید (۱۳۸۳). **ملیت**. ترجمه غرایاق زندی. تهران: انتشارات تمدن ایرانی.

